

ВЕЛИКИ РАТ 1914–1918. У МЕМОАРИМА И РАТНИМ ДНЕВНИЦИМА

Тематски зборник са међународним учешћем

НАРОДНИ МУЗЕЈ НИШ

2020

СРБИЈА И СРБИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ У ЛИЧНИМ БЕЛЕШКАМА АМЕРИЧКИХ ДОБРОВОЉАЦА (1914–1915)

Сажетак: Циљ рада је да размотри какве су представе о Србији и Србима имали амерички добровољци на почетку Првог светског рата. Рад је првенствено заснован на њиховим објављеним и необјављеним личним белешкама. Посебна пажња ће се обратити на сећања лекара и медицинских сестара, припадника Америчког Црвеног крста. Неки од њих су у знатној мери утицали на формирање позитивне слике о Србији у америчком јавном мњењу.

Кључне речи: Србија, Америка, Први светски рат, добровољци, лекари, медицинске сестре, мемоари

Амерички хуманитарни рад у Србији током Првог светског рата био је тема истраживања српске историографије. Делимично су проучаване медицинске мисије Америчког Црвеног крста и Рокфелерове фондације и рад Комитета милосрђа.¹ Највише пажње посвећено је улози доктора Едварда Рајана (Edward Ryan), америчког хирурга који је управљао болницом у Београду од јесени 1914. до јесени 1915. године.² Нажалост, не постоје личне белешке доктора Рајана, или бар до сада нису пронађене. Ипак, сачувани су извештаји, сведочења и дневници његових колега лекара и медицинских сестара, чланова јединица 1, 2. и 3. америчке медицинске мисије у Србији.

¹ Убавка Остојић-Фејић, *Мисија Рокфелерове фондације у Србији 1915–1916. године*, Научни скуп Србија 1916. године, Београд: Историјски институт, 1987, 237–244; Иста, *Америчка хуманитарна делатност у Србији током Првог светског рата*, Историјски часопис 39 (1992) 199–205; Ж. Вуковић, *Савезничке медицинске мисије у Србији*, 1915, Београд: Плато, 2004; В. Антић, Ж. Вуковић, А. Недок, Б. Поповић, *Стране војне и добротворне медицинске мисије у Србији 1914–1915. године*, Зборник Српски војни санитет 1914–1915. године, ур. А. Недок, Београд, Управа за војно здравство Министарства одбране Републике Србије; Академија медицинских наука Српског лекарског друштва, 2010, 265–306.

² В. Антић, *Др Едвард В. Рајан: лекар спасилац Београда*, у: 800 година српске медицине, Зборник радова 15. Студеничке академије, Београд 2011, 171–179; С. Вељковић, *Живот и рад Војне болнице у Београду (1914–1918)*, Саопштено 20. септембра 2012. на редовном састанку Секције за историју медицине Српског лекарског друштва у Београду, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>; Н. Петровић, „Трагом докумен(а)та. Сведочење о др Едварду Рајану”, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, год. VIII, број 8, 2016; Н. Петровић, „Америчка елита за Србију у Великом рату: др Едвард Рајан, Џон Фротингам и Даринка Грујић”, Зборник радова са међународног саветовања: *Елите у Великом рату*, ур. Б. Андрић, Нови Сад, Архив Војводине, 2017, 205–219; Р. Дамјановић, *Др Едвард В. Рајан: спасилац Београда*, Нови Сад: Прометеј, Београд: Радио-телевизија Србије, 2017.

Историчари и проучаваоци историје медицине и српског здравства у Првом светском рату истакли су улогу Мери Гледвин (Mary E. Gladwin), припаднице Америчког Црвеног крста и медицинске сестре са дугогодишњим искуством у ратном санитету.³ Заоставштина сестре Гледвин се чува у Архиву Универзитета Акрон у Охају.⁴ Ту се налазе њени мемоари, дневник и збирка фотографија. Мери Гледвин је обављала дужност главне сестре у Београду од јесени 1914. до јесени 1915. године, када су аустроугарске окупационе снаге ушле у град и из тог периода датирају њене дневничке белешке. Део *Дневника* Мери Гледвин који се односи на Србију је делимично публикован.⁵ Од 1916. до 1919. године била је задужена за хуманитарни и болнички рад са Србима у Солуну. Њени мемоари под називом *The Red Crosser* нису објављени, мада представљају изузетно занимљиво штиво јер приказују атмосферу у Солуну 1916. и 1917. године. У њима описује своја размишљања и активности, сусрете са војницима, дипломатама и своје окружење у Солуну. Сестра Гледвин пише у трећем лицу, себе назива *припадник Црвеног крста* (*The Red Crosser*), а доктора Рајана најчешће Шеф (*Chief, Chief Surgeon*). Она себе сматра и портпаролом др Рајана, који је био изузетно скроман, и није желео много да говори о успесима америчких медицинских јединица.

Премда су српске власти оклевалe да пошаљу америчке добровољце у сред борбених дејстава, јединица број 1 Америчког Црвеног крста је у октобру 1914. стигла у Београд. Доктор Рајан и главна сестра Гледвин, на инсистирање престолонаследника Александра Карађорђевића, преузели су пуну одговорност за боравак јединице у Београду.⁶ Избор је пао на главни град јер се ту налазила Војна болница која је важила за најбољу у Србији. Општа војна болница је, према опису сестре Гледвин, била комплекс зграда крем боје, које су се налазиле високо изнад ушћа Саве у Дунав, представљајући идеалну мету. Стога су 2. новембра 1914. на болничком торњу истакнуте заставе Сједињених Америчких Држава и Црвеног крста да би као знаци неутралности биле јасно видљиве

³ Мери Гледвин (1861–1939) се након дипломирања на бостонској Школи за медицинске сестре прикључила Америчком Црвеном крсту. Помагала је рањеницима у Шпанско-америчком рату 1898. и у Руско-јапанском рату 1904–1905. године. За своје заслуге у Србији у Првом светском рату одликована је орденом Светог Саве. Једна је од првих жена које су одликоване престижном медаљом „Флоренс Најтинглејл” Међународног комитета Црвеног крста 1920. године. Добила је почасну диплому доктора наука са Универзитета Акрон, Охају. Аутор је две књиге: *Етика за медицинске сестре* (1930) и *Црвени крст и Џејн Арминдо Делано*. Њена заоставштина се чува у Архиву Универзитета Акрон у Охају, а Колеџ за медицинске сестре истог универзитета носи њено име.

⁴ *Mary E. Gladwin Papers 1898–1939*, Archival Services, University Libraries, The University of Akron, Ohio [у даљем тексту: Gladwin Papers, UA]

⁵ Део дневничких белешки је објављен у: Priscilla M. Harding, „A Red Cross Nurse in Belgrade”, *American History Illustrated* Vol. XVII No.1 (1982) 41–47, и делимично преузет у: Ж. Вуковић, „Из дневника Мери Гледвин, главне медицинске сестре болнице Црвеног крста Сједињених Америчких Држава у Србији у Београду 1914–1915. године”, *Архив за историју здравствене културе Србије XII–XIII*, св. 1–4 (1983–1984) 111–118.

⁶ P. M. Harding, *A Red Cross Nurse*, 42.

аустријским бомбардерима. Сваки прозор болнице окренут према рекама био је разбијен, опрема је била уклоњена, није било лекова, па чак ни посуђа. У болници се налазило 250 пацијената, а болничари су били старији сељаци, без икаквог медицинског искуства. Према сведочењу сестре Гледвин, током дана болница је била пуна посетилаца. Сељанке обучене у кожухе од овчије коже, у везеним вуненим чарапама прелазиле су пешке по 20 до 30 миља како би посетиле мужа, сина или брата и донеле му кувану храну. Једног зимског дана залихе је у болницу довезла колона воловских запрега којом су управљале жене. Сестра Гледвин се питала на који начин Српкиње могу да подносе снег, кишу, блато и хладноћу, да би омогућиле мушкарцима да ратују. Разумела је њихову наклоност, изражену осмесима, климањем главама и стидљивим тапшањем по рамену. Сестри Гледвин се чинило да људи у Србији веома воле припаднике америчке мисије.⁷ Наклоност је била обострана, па је записала:

„Веома смо волели наше прве српске пацијенте; били су тако беспомоћни и толико су веровали америчким лекарима и сестрама. Чврсто су веровали у нас и у земљу која нас је послала да им помогнемо“.⁸

Након другог уласка аустроугарске војске у Београд, сестра Гледвин је са својим тимом бринула о аустроугарским рањеницима око месец дана, да би се са остатком мисије вратила у САД. У својим мемоарима је записала:

„Ко би могао да одоли љубави према српском сељаку–војнику, који се осмехује и поред све своје несреће? Једно питомо створење попут детета, са жарком љубављу према Великој Србији, и вечитим добра, добра...“⁹

Медицинска сестра Агнес Гарднер (Agnes Gardner), такође припадница јединице број 1 Америчког Црвеног крста, изнела је своје утиске из Србије председници националног комитета Црвеног крста, Џејн Делано (Jane Arminda Delano).¹⁰ У свом извештају описала је војну болницу у Београду као скуп девет павиљона, модерних зграда од камена, са електричним осветљењем и парним грејањем, у којима се налазило 40 до 50 кревета. Болница је била толико близу ватрене линије да су се зидови тресли, а прозори пуцали од детонација. У прво време пацијенти су били само српски војници, о којима сестра Гарднер бележи следеће:

„Тамнопути, смеђих очију, били су представници издржљиве расе. Осамдесет процената Срба су земљорадници. Они су веома демократски народ, међу њима нема класних разлика, а официри се својим људима обраћају са ‘браћо’.

⁷ Б. Вучетић, „Sestras Americana“ – америчке медицинске сестре у Србији у Првом светском рату“, *Историјски часопис* 67 (2018) 339–356.

⁸ М. Е. Gladwin, „Experiences of a Red Cross Nurse in Serbia“, *The American Journal of Nursing*, Vol.16, No 9 (Jun 1916) 905.

⁹ „On the Danube and year 1915“, *The Red Crosser Memoir*, Box 1, Folder 7, Gladwin Papers, UA.

¹⁰ Agnes Gardner, R. N., „American Red Cross Work in Serbia“, *The American Journal of Nursing*, Vol.16, No.1 (Oct. 1915) pp 36–40; С. Вељковић, *op.cit.*

Њихов мото је 'Само слога Србију спасава'.... Њихово понашање као пацијената је за дивљење; они ће подносити муке док их лекари буше у потрази за мецима и шрапнелима, и све што ћете чути да говоре је 'Добра'."¹¹

У једном од ретких објављених извештаја, од 26. децембра 1914, доктор Рајан је објаснио на који начин је добио управу над свих пет београдских болница након што се српска војска евакуисала.¹² Поред тога што је био задужен за болеснике, Рајан се бринуо о сиромашном цивилном градском становништву. У свом извештају је написао:

„Америка и Амерички Црвени крст ће ући у српску историју и сигуран сам да ће заузети најистакнутију страницу у повести евакуације и поновног заузимања Београда. Добијете неки чудан осећај у грлу док пролазите улицом и чујете како узвикују *vivas* (живели) Америчком Црвеном крсту."¹³

Јединице 2 и 3 Америчког Црвеног крста су последње недеље децембра 1914. стигле у Ђевђелију, где су отворене болница и затворска јединица, с циљем да растерете преоптерећене болнице у Србији. Тамо се налазило између 1200 и 1400 болесних и рањених српских војника и аустроугарских заробљеника. Болница је била смештена у старој фабрици дувана, без икакве болничке опреме, воде и канализације. Америчке медицинске сестре су спавале у хотелу у собама без светла и грејања, на сламнатим душецима монтираним у дрвене рамове. Др Итан Флег Батлер (Ethan Flag Butler) се налазио на челу јединице број 2, а др Ернест Пендлтон Магрудер (Ernest Pendleton Magruder) је био задужен за јединицу број 3. Главна сестра била је Матилда Кругер (Mathilda Krueger), секретар Удружења америчких медицинских сестара, која је изнела своја лична искуства из Србије у гласилу Удружења, *The American Journal of Nursing*.¹⁴ Она је разумела тежак положај Србије која је, на спором путу опоравка од разарања и финансијске исцрпљености услед Балканских ратова, нагло и невољно увучена у следећи рат.

„Србија је земља удовица, сирочади и богаља, са занемареним националним ресурсима и акумулираним националним дугом."¹⁵

Она је објаснила и да је Србија земља малих земљопоседника, где свако има сопствено парче земље на ком узгаја оно што употребљава и конзумира оно што узгаја. Типичан српски сељак је војник, и обрнуто:

„Иако уједињени са Русима у вери и слични по раси и језику, Срби имају сопствене посебне карактеристике, а једна је љубав према независности. Они су

¹¹ *Ibid*, 37.

¹² E. Morse, *The Vanguard of American Volunteers*, New York, Charles Scribner's Sons, 1919, 97–98.

¹³ E. W. Ryan, „When Belgrade was evacuated”, *The American Red Cross Magazine* v. 10 (1915) 114–116.

¹⁴ M. Krueger, R. N., „Personal Experiences in Serbia”, *The American Journal of Nursing*, v.15 (1914–1915)

¹⁵ *Ibid*, 1012.

крајње демократски народ, имају врло мало припадника више класе, а трговачки слој је слабо развијен”.¹⁶

Доктор Џејмс Донели (James Frances Donnelly) почео је да пише дневник по доласку у Ћевђелију, 18. децембра 1914, све до шест дана уочи смрти, 24. фебруара 1915. године.¹⁷ Изводи из његовог *Дневника* су објављени у часопису *Medical record* и прештампани у *Њујорк тајмсу* под насловом „Дневник предности хирурга хероја”, 10. маја 1915. године.¹⁸ Донели је писао кратке дневне записе. У Ћевђелију је стигао у подне 18. децембра, и одмах је посетио фабрику свиле која је претворена у болницу са 2000 пацијената. Погодиле су га патње болесника и надао се да ће моћи да уради нешто да им помогне. Већ следећег дана је обавио прву операцију – извадио је метак из врата српског војника и превио је око 100 пацијената. У белешци од 23. децембра 1914. је навео:

„Патња ових јадних људи је жалосна, а њихова издржљивост чудесна; за време операције не пусте ни гласа! Имамо јако пуно посла са две хиљаде пацијената и тај ужас изазива у мом срцу тескобу и спречава ме да говорим о рату”.¹⁹

У месту је владала тишина, нико није пролазио сем војника који иду на фронт. Били су то млади људи, без огртача, само са оружјем и векном хлеба у руци. Донели је записао и да је 30. јануара 1915. у болницу стигло око двеста оболелих и рањених српских војника. Била је то потресна слика. Велики број их је остао на путу покушавајући да се домогне болнице, многи су били без обуће... „Урадили смо шта смо могли за њих, а они су чудо и никада се не жале. Људски живот овде не вреди много”, приметио је Донели. Један од последњих уноса у *Дневник* је гласио:

„Превише саосећајан појединац не може дуго да опстане у овим крајевима.”²⁰

Нажалост, тако је и било и др Донели је у делиријуму изазваним тифусном грозницом пуцао себи у чело.

Доктор Итан Флег Батлер (Ethan Flagg Butler) није био тако сентименталан.²¹ Описујући своје активности у Србији на Десетом годишњем конгре-

¹⁶ *Ibid.*; Б. Вучетић, „*Sestras Americana*”, 349.

¹⁷ Џејмс Франсис Донели (1874–1915), дипломирао је медицину на Универзитету Луисвил. Имао је авантуристичку каријеру. Обављао је активну службу током Бурског рата у јужној Африци, а касније је радио као лекар на западној обали Африке. Био је медицински официр на бродовима холандско-америчке линије. Учествовао је у истраживачкој експедицији на Амазону. Скоро годину дана је провео на Хаитију у раду на побољшању санитарних услова, а по повратку у Њујорк радио је као официр у карантинској служби. Када је избио Први светски рат, као добровољац се придружио Америчком Црвеном крсту са којим је стигао у болницу у Ћевђелији.

¹⁸ „A Red Cross Surgeon in Serbia”, *Medical record*. A weekly Journal of Medicine and Surgery, v.87 (1915), 784–786; „Hero Surgeon’s Diary of Devotion”, *The New York Times*, 10. May 1915.

¹⁹ *Ibid*, 784.

²⁰ *Ibid*, 785.

²¹ Итан Флег Батлер (1884–1964), амерички хирург, дипломирао је на Универзитету Принстон,

су Медицинског друштва државе Њујорк, рекао је да се епидемија тифуса не може објаснити ако се не разумеју земља и њени становници.²² Србију је описао као изразито пољопривредну земљу, са неразвијеним саобраћајем, који се заснивао на воловској запрези или просто на ходању. Климу је упоредио са климом северног Њујорка или Њу Џерсија. Према мишљењу доктора Батлера, једини град вредан спомена био је Београд, док су остали били под изразитим турским утицајем, што се тиче хигијене и санитарних услова.

„Народ у целини је био неук, учио је споро и био је у потпуности лишен било какве представе о хигијени и санитарским мерама. Нису поседовали претеран осећај части, али су били храбри и родољубиви“.²³

Организација и ефикасност српске медицинске службе нису биле на високом нивоу. Премда није био у могућности да се бави етиологијом тифуса, Батлер је подржао теорију да су главни узрочник болести биле вашке које су се налазиле свуда, на људима, на креветима и на подовима. Стога је пуно пажње обратио дезинфекцији и дезинсекцији, чију организацију Американци нису смели да препусте локалном становништву.²⁴ Највећи проблем са којим се суочавало медицинско особље у Ћевђелији била је несташица чисте воде. Хигијенски услови су били толико лоши да је Батлер предложио да се врши снажан притисак на локалне власти и српску владу у Нишу да дозволе америчкој медицинској мисији да спроведе строге санитарне мере.²⁵ Доктор Батлер је био једини амерички лекар који није подлегао тифусу у Ћевђелији.

Доктор Ерл Бишоп Даунер (Earl Bishop Downer) у својству хирурга Америчког Црвеног крста провео је у Србији девет месеци, директно на линији ватре, посматрајући пад Београда у руке Аустроугара.²⁶ Жеља да детаљно пренесе своја искуства из борбе против епидемије тифуса у Србији мотивисала га је да напише књигу *Аутомут смрти*, 1916. године.²⁷ Премда је Србију називао „земљом крви и смрти“, дивио се њеним пејзажима.

а докторирао на Универзитету Џон Хопкинс 1910 године. У Србији је боравио у медицинској мисији 1914. и 1915. године, за шта је одликован орденом Св. Саве и медаљом Црвеног крста Србије.

²² Ethan Flagg Butler, „Experiences in Serbia During the War“, *Medical record*, v.90, 18. November 1916, 918–919.

²³ *Ibid*, 918.

²⁴ *Ibid*.

²⁵ E. Morse, *op. cit*, 101.

²⁶ Ерл Бишоп Даунер (1885–1947), амерички хирург, дипломирао је на Универзитету Охајо, а постдипломске студије је завршио на Харварду 1911. године. Похађао је и Војномедицинску академију Сједињених Држава. Био је члан медицинске мисије Америчког Црвеног крста у Србији. Након учешћа у сузбијању епидемије тифуса у Србији, отишао је у Петроград, где је на челу приватне медицинске мисије радио у служби руског цара Николаја II. Био је сведок мартовске револуције 1917. године и огорчен противник Распућина и бољшевика.

²⁷ Earl Bishop Downer, *The Highway of Death*, Philadelphia, F. A. Davis Company, 1916.

„Србија јесте, или тачније, била је краљевина мало већа од државе Мејн ... У Србији нема милионера, а за време мира нема сиромаша. Усвојен је систем ко-операције у ком се осам до девет малих фармера повезује у једну заједницу, зарад заједничке користи“.²⁸

Попут својих колегиница и колега из медицинске мисије, Даунер је сматрао да су највећи хероји у Србији жене, и да нема тог новца којим би им се могло платити шта су све учиниле за своју земљу. И он је сматрао Београд јединим модерним градом у Србији, који се могао похвалити канализацијом и санитарним системом, поплочаним улицама, финим хотелима и трамвајима. Чудило га је само зашто се сви грађани повлаче у куће рано, чим падне мрак.²⁹ Доктор Даунер је кроз разговоре са српским војницима схватио да је сваки Србин рођени патриота. Српски официри су му деловали врло интелигентно, као и припадници санитетских јединица, који су већином дипломирали у Петрограду, Берлину и Бечу.³⁰

„Прави Србин (сељак) је човек топлот срца, живе маште, љубитељ поезије, музике, песме и хумора, и ако би се на правилан начин упознао са модерним идејама, могао би постати прогресиван.“³¹

У својој књизи објавио је и 34 фотографије уличних призора и болнице у Ћевђелији, сцена из београдске Америчке болнице и са београдских улица, и фотографија српских и аустроугарских војника.

Велику забринутост службеника владе САД изазвала је епидемија тифуса у Србији у првим месецима 1915. године. Стејт департмент је примио на десетине извештаја о тешким условима у Србији под притиском Централних сила, и о високој смртности становништва. У априлу 1915. године у Србију је стигла Санитарна комисија, заједничка мисија Америчког Црвеног крста и Рокфелерове комисије. Ту је боравила до октобра 1915. године, када су Србију окупирале Централне силе. Комисију је сачињавао тим лекара, стручњака за инфективне болести, санитарних инспектора, бактериолога и биолога, обучених за борбу против епидемије тифуса, малих богиња, шарлаха и колере. Главни штаб Санитарне комисије је успостављен у Скопљу. Складиште је импровизовано у клинику, у којој је почела да ради лабораторија за производњу вакцина. Велики број мештана је долазио у потрази за лекарском помоћи, премда Санитарна комисија није била медицинска јединица нити је била опремљена за рад са болесницима. Из штаба у Скопљу комисија је слала јединице у Ниш, Пећ, Ћаковицу, Битољ, Митровицу, Призрен, Велес, Приштину, Феризовић (Урошевац), Тетово, Штип, Куманово, Криву Паланку, Врање, Прилеп, Охрид, Дојран и Ћевђелију.

²⁸ *Ibid*, 180.

²⁹ *Ibid*, 52.

³⁰ *Ibid*, 83.

³¹ *Ibid*, 177.

Драгоцене податке о раду америчке Санитарне комисије забележио је један од њених најмлађих чланова, Стенли Харт Озборн (Stanley H. Osborn).³² *Дневник Санитарне комисије Америчког Црвеног крста у Србији 1915–1916. године*, на 264 странице описује Озборново учешће у Санитарној комисији од маја до децембра 1915. године. Реч је о једном од ретких сачуваних извора из прве руке о раду америчких санитарних инжењера на терену.³³ Озборн је у свом *Дневнику* описао чишћење, дезинфекцију, стерилизацију и кречење локалних болница и јавних објеката и вакцинацију људи у Нишу, Ђаковици, Пећи, Митровици, Ђевђелији на Дојрану и у Скопљу. Купање и дезинфекција одеће обављали су се у двостраним возилима, у којима је на једној страни пара коришћена за стерилизацију, а на другој се вршило туширање. Озборн је описао и санитарни воз који се састојао од три вагона. У првом вагону се налазило 16 тушева који су добијали воду са крова вагона. У другом вагону, обложеном тракама цинка, биле су постављене пречке за гардеробу и постељину, које су стерилизоване врелом паром. Трећи вагон је представљао катао, и налазио се између вагона за купање и вагона за стерилизацију.³⁴

Централни камп америчке Санитарне комисије био је смештен у Приштини, на око шест километара од станице. Озборнова радозналост и жеља за упознавањем културе људи којима је дошао да помогне, водиле су га у шетње по природи и обиласке средњовековних локалитета. У белешци од 1. августа 1915. написао је да се у близини Приштине налази локалитет где су „1389. године н. е. Турци победили Србе у Косовској бици у којој је Милош Обилић, познати српски национални јунак, убио турског султана Мурата“.³⁵ Имао је утисак да су људи у јужној Србији лењи и да је „све у овом делу света на нивоу средњег века“.³⁶ У октобру 1915, када је аустроугарска војска извршила инвазију, Стенли Харт Озборн је дошао у Скопље, где је под бугарском окупацијом остао до 18. децембра, када је кренуо кући у Сједињене Државе.

Један од Озборнових колега из Санитарне комисије био је доктор Џорџ Шатук (George C. Shattuck), ангажован на сузбијању заразе и у научним истраживањима у болницама у Скопљу и Приштини.³⁷ На њега је велики утисак

³² Стенли Харт Озборн (1891–1975), рођен је у месту Пибоди у Масачусетсу. Студирао је медицину на Масачусетском технолошком институту (МИТ), добивши диплому доктора медицине харвардске МИТ школе за здравствене раднике.

³³ Биљана Вучетић, „Стенли Харт Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године“, *Глас CDXXVIII САНУ*, Одељење историјских наука, књ. 18 (2018), 461–475.

³⁴ MSS 097, Item 056, Stanley H. Osborn, *A Diary of the American Red Cross Sanitary Commission to Serbia 1915–16*, Special Collections, University of Delaware Library, Newark, Delaware, 104.

³⁵ *Ibid*, 95; Б. Вучетић, *Стенли Харт Озборн*, 470.

³⁶ Б. Вучетић, *Стенли Харт Озборн*, 473.

³⁷ Џорџ Шатук (1879–1972), са Медицинског факултета Харвард, 1906. године је пропутовао свет истражујући тропске болести. Радио је на сузбијању лепре и великих богиња на Филипинима. Био је активан на терену тропских болести у Француској, Куби, Конгу, Гватемали и дуж Амазона. Од 1938. до 1947. године радио је као професор тропске медицине на Факултету за заштиту

оставило понашање пацијената:

„Доминантни израз лица није била резигнација, већ како сам видео, храбра издржљивост, што је најупечатљивији квалитет Србина кад је болестан. Он не показује ни страх ни очајање и ретко се упушта у јадиковање. Током опоравка, рано показује интерес за храну, и моли да га пошаљу кући на *bolivani*, то јест на одсуство. Са повратком снаге показује радост, љубазност и хумор.”³⁸

Први добровољци Америчког Црвеног крста су се већ у септембру 1914. године упутили у Србију, у оквиру медицинске мисије. До новембра 1915. године у Србији су боравиле три америчке медицинске јединице распоређене по болницама, као и Санитарна комисија Америчког Црвеног крста (од априла до децембра 1915), која је имала кључну улогу у сузбијању епидемије тифуса. Осим добровољаца под заставом Америчког Црвеног крста, у Србији су у хуманитарним мисијама боравили и чланови Рокфелерове комисије, амерички новинари и посвећени појединци. У Америчком Црвеном крсту су се ангажовали најистакнутији стручњаци и научници који су се бавили организацијом хуманитарне помоћи, социјалном заштитом и јавним здрављем. Поред значајних фигура, у хуманитарном раду у Србији учествовало је неколико десетина мање познатих лекара, медицинских сестара, болничара и других професионалаца из области здравствене заштите. Остаје да се истражи колико њих је заправо записало своје успомене из Србије.

Biljana Vučetić

AMERICAN VOLUNTEERS' PERSONAL ACCOUNTS OF SERBIA AND THE SERBS IN WWI (1914–1915)

Summary

Various humanitarian associations from the USA started to send humanitarian aid to the victims in Europe at the very beginning of the war. In September 1914, the first volunteers of the American Red Cross went to Serbia in a medical mission. By November 1915, three American medical units were assigned to duty in Serbian hospitals, together with the American Red Cross Sanitary Commission (April – December 1915), which played the crucial role in combating the typhus epidemic. Besides the volunteers under the Red Cross flag, in humanitarian missions in Serbia also participated members of the Rockefeller Commission, American journalists, and dedicated individuals. American Red Cross nurses perceived Serbia as a land of peasant soldiers, which was ravaged during the previous wars of 1912–1913, without any chance of renewal. Texts dedicated to Serbia were mostly written with great affection, representing it as a country in need of the United States' help for survival. Their reports are printed mainly in the Red Cross publications. Nurse

---

јавног здравља Универзитета Харвард.

³⁸ Dr G. S. Shattuck, „Red Cross Work in Serbia”, *Harvard Graduates' Magazine*, v. 24 (1915)395.

Mary Gladwin went to Serbia to organize relief efforts and attend to thousands of wounded soldiers at the hospital in Belgrade. Twice the hospital was captured by Austrians, and then re-captured by the Serbs. American hospital staff witnessed permanent bombardment and was faced with hard living conditions. In her *Diary* and memoirs entitled *The Red Crosser* she wrote of brave and kind Serbian peasant soldiers. Doctor Edward Ryan provided medical relief and food to thousands of Serbian soldiers and civilians in Belgrade between autumn of 1914 and autumn of 1915. After Belgrade fell into the hands of Austrian troops, Doctor Ryan, who was head of the unit as well as the rest of medical staff, remained at the duty. Austrian army treated American health mission with consideration. During just one day over 3000 wounded were brought into the hospital. Austrians remained in charge of Belgrade for two weeks. Doctor Ryan was in charge of all hospitals in Belgrade, and he kept Serbian interests very well. He considered Serbs as grateful people, and acting as a head of American Red Cross for Serbia, gladly continued to help Serbian refugees in Thessaloniki 1916–1918. Stanley Hart Osborn joined a group of doctors and sanitary engineers volunteering with the Red Cross to fight typhus and other epidemic diseases in Serbia and Montenegro in May 1915. His journal, *A Diary of the American Red Cross Sanitary Commission to Serbia 1915–16*, became a valuable historical source for the work of American physicians in fighting typhus in Serbia. Osborn vividly described the cleaning, fumigating, sterilizing, and whitewashing of local hospitals and public building as well vaccinations, bathing facilities, and other sanitation work in Peć, Đakovica, Mitrovica, Đevđelija, Dojran, and Skoplje. He also described his meals, accommodations, travel between towns, and general living conditions. Several American physicians and nurses have left precious personal accounts of Serbia and Serbian people in the First World War. What remains for further research is to determine how many members of American Red Cross staff did actually write their personal recollections of Serbia.